

stavu a vývoje socialistické společnosti, zejména například na otázku rozporů, struktury a dynamiky potřeb, společenských, kolektivních a individuálních zájmů, příčin rozporů mezi teorií a praxí, příčin negativních a patologických sociálních jevů apod. Musí však přitom vycházet z reálného stavu socialistické společnosti, a nikoli z ideálních modelů, jak tomu často doposud bylo.

Naše sociologie nemůže dobře plnit své úkoly bez úzké spolupráce se sociologií v ostatních socialistických zemích, zejména se sociologií sovětskými. V SSSR došlo v posledních letech k velikému oživení sociologické badatelské činnosti a nezdá se mi, že bychom všeho pozitivního, čeho zde bylo dosaženo, plně využívali. Také naše informovanost o rozvoji sociologie v dalších socialistických zemích není dostatečná. Mnohdy je to způsobeno i tím, že sociologové v bratrských socialistických zemích dospívají k poněkud jiným závěrům při zkoumání socialistické společnosti i při řešení dalších otázek než my, což však nemůže být naší omluvou pro jejich neznalost.

Mnohem hlouběji, s větší znalostí věci a se schopností diferencovaného přístupu se musíme zabývat kritikou současného stavu sociologie na Západě. Názory reprezentativních směrů současné buržoazní sociologie je třeba překonávat formou dialektické negace, to znamená využívat vše pozitivní, co je v nich obsaženo a na nesprávně řešené otázky odpovídat na vyšší, tj. marxistické úrovni.

Splnění obou posledně jmenovaných úkolů ovšem předpokládá mnohem bohatší a intenzivnější styk zejména mladých sociologů se zahraničními sociologickými pracovišti, a to jak v socialistických zemích, tak na Západě. Dlouhodobý studijní pobyt každého mladého pracovníka v sociologii na některém ze zahraničních pracovišť by měl být podmínkou jeho dalšího kvalifikačního růstu. To je však podmíněno rovněž podstatným zlepšením jazykové přípravy.

Konečně je rovněž třeba vytvořit podmínky k vydávání kriticky komentovaných děl klasiků nemarxistické sociologie i nejreprezentativnějších děl současných západních sociologů. Tato oblast ediční práce, jež je z hlediska schopnosti a dovednosti mladé sociologické generace polemizovat s nemarxistickými názory tak významná, je bohužel zatím zcela zanedbaná.

Nedomnívám se, že všechny tyto úkoly je možné splnit okamžitě a najednou. Každý z nás na svém pracovišti a podle svých sil a možností by však měl ihned začít usilovat o jejich realizaci v duchu gorbačovského když ne teď, tak kdy, a když ne my, tak kdo.

*Doc. PhDr. Jan Sedláček, CSc.
Filozofická fakulta UK, Praha*

Přestavba, ekonomika, sociologie

Prioritní oblastí přestavby je ekonomika. Kromě potřeby řešit všechny společenské problémy v komplexu vazeb ekonomických, politických, sociálních, kulturních a mravních je třeba různými způsoby zvyšovat schopnosti především ekonomických systémů, zdokonalovat jejich strukturní a funkční vlastnosti a jejich celkovou efektivnost.

Je dáno historicky, že v tomto směru má mimořádnou úlohu sociologie, která se zabývá výrobně ekonomickými systémy, tj. ekonomikou, průmyslem, podnikem, sdruženími podniků atp. Jestliže již počáteční aplikace sociologie na výrobně ekonomické systémy byly podmíněny dvěma velkými bezprostředními impulsy — selháním ryze technických a nejvýš biologicko-fyziologických přístupů k tzv. vědeckému řízení výrobně ekonomických systémů a hledáním nových cest sociální politiky, která by mohla stabilizovat a aktivizovat lidský prvek reprodukčního procesu — pak je nutno očekávat, že tyto impulsy budou v procesu socialistické přestavby zaznívat ještě silněji. Zdá se, že vedle pro-

hlubování teoretického a metodologického poznání ve všech součástech marxismu-leninismu, což je nezbytné k zabezpečení pokroku v ostatních specializovanějších společenskovědních disciplínách, to bude právě sociologie výrobně ekonomických systémů, po jejichž poznatcích se zvýší společenská poptávka.

Do etapy přestavby ekonomického a společenského mechanismu vstupuje sociologie, která se zabývá ekonomikou a výrobně ekonomickými problémy, vcelku připravena. Škoda jen, že v předchozích obdobích u nás ani v dalších socialistických zemích nevznikla v této aplikované sociologii dobrá teoretická práce, koncipovaná jako velká vědecká monografie a jako širší syntéza, která stojí nad jednotlivými fakty, směřuje na základě zhodnocení našich i západních přínosů k odhalení obecných, zákonitých jevů a procesů, a je pevně zakotvena v obecné marxistické sociologii. Svědčí to kromě jiného o nízké kooperaci mezi našimi sociology a nedostatečném využívání týmové práce. Pokud týmy vznikají, pak s malou účastí sociologů z terénu. Na Západě takovéto práce pro potřeby kapitalistické ekonomiky vznikaly (D. C. Miller, W. H. Form, M. J. Vincent, J. Mayers aj.). V Československu šlo o specializovanější monografie a v PLR a v SSSR měly pokusy o systematické pojednání sociologických otázek průmyslu a podniku spíše charakter prací uvádějících do problematiky. Nicméně disperzních poznatků přinesla naše ekonomická a průmyslová sociologie řadu.

Posuzujeme-li kriticky, jaká byla v šedesátých až osmdesátých letech úroveň neformálního využití poznatků sociologie pro zdokonalení činnosti výrobně ekonomických systémů, nedospíváme k příznivým závěrům, snad s jistou výjimkou problematiky sociálního plánování. Sociologové v kádrových a personálních útvarech se nejednou stávali jen odbornými personálními a sociálními referenty a pokud prováděli výzkum a expertizní činnost, pak spíše z vlastní pilnosti. Požadavky rozvoje člověka byly v podnicích a závodech často kladeny až za požadavky plnění výrobních úkolů. Jistá živelnost společenského vývoje se projevila v tom, že některé závažné kvalitativní ukazatele sociálního rozvoje naznačovaly stagnaci anebo dokonce negativní trendy. Nebylo to jen v ukazatelích demografických, ale také v ukazatelích sociálně vztahových. V pracovní morálce a v mezilidských vztazích se ukazovaly závažné poruchy, účast pracujících na řízení a dobrovolná pracovní iniciativa se staly nutným atributem výkaznictví, ale už méně skutečným, vnitřním výrazem vztahu pracujících k socialistickému vlastnictví, k podniku, k celé společnosti. Zdaleka ne všechno, co sociologie o sociálních souvislostech výroby a ekonomiky již poznala, bylo využito. Příčinou byly jednak přetrvávající extenzivní tendence rozvoje v přežívajícím ekonomickém mechanismu, které byly velmi silné právě v oblasti práce, a také důvody subjektivní.

Současný problém sociologie výrobně ekonomických systémů zní: ve spolupráci s řídicí praxí jednak prosazovat aplikace již poznaného, jednak rozvíjet poznání v nových směrech, které nastoluje přestavba. Na prvé místo je nutno položit proces prosazování nového myšlení. Zde jde o to, aby si je osvojovali sociologové, a rovněž o to, aby se stal objektem sociologických výzkumů.

Pro nové myšlení a nové přístupy v ekonomické sféře je charakteristická orientace na společenské zájmy. Právě sociologie musí hlouběji objasňovat dialektiku společenských, skupinových a individuálních zájmů. Má více rovin, než se dosud soudilo. Zajímavým sociologickým jevem je například transformace společenského zájmu ve skupinový následkem retardace, návyku apod. Zvláště aktuální je problém relativní samostatnosti skupinových zájmů, nutnosti je plně respektovat a nepotlačovat je pod záminkou, že jsou v zásadě v rozporu s celospolečenským zájmem. Přitom celospolečenský zájem je při takovéto argumentaci zpravidla chápán ve schematické, zidealizované podobě.

Rovněž konkrétní spojování denní hospodářské a řídicí činnosti s realizací hlavních politických a sociálních cílů je významným obsahem nových přístupů. Zdánlivě jde o samozřejmost. Avšak kolik je v podnicích programů a plánů sociálního rozvoje, které tyto cíle správně vyjadřují, avšak v denní praxi plněny nejsou! Jiným problémem nových přístupů je hluboká a neformální pozornost ke kvalitativním stránkám reprodukce, například k účinnému využívání vzdělání a kvalifikace. Podstatného posílení také vyžaduje zaměření řídicí, vědeckotechnické, ekonomické a sociální činnosti na budoucnost. Ale nikoli ve formě „prognóz—ozdob“, ale v podobě reálné přípravy budoucnosti na základě kvalifikované prognostické činnosti pomocí konkrétních postupných kroků.

Zvláště důležitým požadavkem nového myšlení je přechod od práce s uzavřenými a často překonanými poznatky k metodě, k tvůrčímu řešení proměnlivých jevů a procesů, s nimiž se při řídicí a hospodářské práci setkáváme. Už před půl stoletím jeden z československých průkopníků sociálně orientovaného vědeckého řízení Stanislav Špaček řekl, že každý závod, provoz, dílna je laboratoř, kde se ustavičně něco nového tvoří, kde se dá experimentovat a pro- věřovat a kde musí být hledána stále nová řešení.

Svár nového a starého myšlení se odráží v postojích občanů a pracovních kolektivů k přestavbě a ke změnám, k nimž při přestavbě na různých úsecích života dochází. Třebaže postoje ještě nepředstavují reálné jednání, ale směřování k němu, nejsou neutrální ke stavu a chování společenských systémů. Sociologie je musí poznávat a poskytovat tak pro řídicí praxi nutné vodítko k transformaci postojů záporných nebo neutrálních a k aktivizaci postojů kladných.

Nelze předpokládat, že nové myšlení, nové společenské vědomí jako celek bude všude předcházet procesům přestavby v jiných oblastech, například v ekonomické. Ve společnosti tomu nikdy nebylo tak, že by se ve všech sociálních vrstvách a skupinách zformovaly příznivé postoje k dějům, které věstily budoucí kvalitativní přeměny, a teprve na základě toho se pak přeměny počaly uskutečňovat. Materiální a ideální podmínky lidské existence se navzájem prolínají a ovlivňují, ale společenský pohyb začíná vždy ve sféře materiální. Přestavba hospodářského mechanismu má svůj objektivní původ v rozporu mezi přehnaně centralizovanými a byrokratizovanými organizačními a řídicími vztahy a potřebami dynamizace výrobních sil, vědeckotechnického pokroku, aktivizace lidí. Postupně a v různé intenzitě si tento proces uvědomují společenské skupiny — nejprve vedoucí složky avantgardy společenského pokroku, tj. marxisticko-leninské strany, a pak postupně v rozporném procesu ostatní složky pracujících. Tento jev má své konkrétní projevy v pracovních kolektivech podniků a jiných organizací a je třeba jej sociologickými metodami studovat.

Přestavba si vyžádá podrobnější studium pracovních kolektivů jako jejího rozhodujícího subjektu. Větší pozornost bude sociologie věnovat jak výrobně technickým a ekonomickým vlivům na jednání pracovních kolektivů (působení vnitropodnikového hospodářského mechanismu na chování lidí), tak sociálním procesům, které v pracovních kolektivech probíhají. Procesy kooperace, sou- těživosti, konfliktů atp. vystoupí v nových formách a často s dosud nečekaným základem. Ani v náznamech nelze načrtnout, jaké rysy a souvislosti bude mít jedno z velkých témat současnosti — pracovní kolektivy a samospráva.

Ještě na jeden z mnoha problémů, před nimiž stojí sociologie výrobně ekonomických systémů, chci upozornit. Vývoj materiálních podmínek a současně vývoj vědeckého poznání dospěl z hlediska sociologie do stadia, kdy sociolo- gický přístup k vývoji techniky, technologie a organizace, a to je další zá-

vážný směr sociologické práce v přestavbě, musí být prohlouben a kdy se stává nutností partnerství sociologie s ostatními vědami. Je to trend, který již dříve naznačovalo například průmyslové inženýrství. V něm však šlo spíše o vnější integraci poznatků různých vědních oborů při práci na technických a organizačních projektech, eventuálně při racionalizaci výrobních a pracovních procesů. Dnes a v budoucnu však bude kladen důraz na hledání a respektování vnitřních sociálních stránek výroby, techniky a ekonomiky na jedné straně a výrobního, technického, ekonomického a organizačního základu sociologických jevů a procesů ve výrobně ekonomických systémech na straně druhé. Všechna technická, technologická a organizační řešení v sobě nesou sociální momenty, které je možno z těchto řešení extrapolovat a nežádoucím z nich zabraňovat. To znamená nečekat, co technický vývoj živelně vnese do výrobně ekonomického systému, ale tento proces cílově usměrňovat a uvolněné sociální síly zpětně vnést do rozvoje výrobně ekonomických systémů.

Ekonomická a právní samostatnost státních podniků, přechod k samofinancování a k budování chozrasčotních vazeb, které učiní toto samofinancování možným a přehledným, zdůraznění požadavků efektivnosti a rentability podniků, staví před sociologii úkol studovat sociální souvislosti všech fází reprodukčního procesu — od výroby až po směnu a realizaci výrobků. To je ohromné pole pro poznávací činnost sociologie, která se zabývá ekonomickými systémy. Před čtvrtstoletím napsal americký sociolog N. J. Smelser, že „ekonomické chování je vždy vloženo do sociálního kontextu“ a před nedávnem sovětská socioložka T. J. Zaslavská naznačila bohatou problematiku ekonomické sociologie (Smelser, N. J.: *Reading on Economic Sociology*. New Jersey 1965; Zaslavská, T. J.: *Ekonomika cez prizmu sociológiu*. Sociológia 1987, č. 5.). Těchto podnětů je třeba plně využít.

Při tvůrčích diskusích sociologů, kteří se zabývají aplikacemi v ekonomické sféře, by zjevně bylo užitečné ujasnit program rozvoje této sociologie na příští léta a síly sociologů vhodně sjednocovat. Jednou z organizačních základů pro to mohou být složky Československé sociologické společnosti. Přišla doba, kdy již nestačí osvěta, kdy je třeba řešit a tvořit a nové poznatky v řídicí sféře popularizovat a spolu se všemi členy pracovních kolektivů je prakticky uskutečňovat.

Prof. PhDr. Vladimír Čech, CSc.
Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Plzeň

K možnostem nové renesance společenskořídicího myšlení a chování sociálního subjektu

(Čtyři konceptuální náměty ze sociologické platformy)

Společenské řízení jako svébytná třída lidských činností a prostředků (nástrojů a postupů) a s nimi spjatých sociálních vztahů představuje obecně značný a nezastupitelný *dynamický potenciál vývoje společnosti*. Tak jako sám společenský vývoj, tak také i pohyb jemu imanentního sebeřídicího subsystému slučuje v sobě vždy potenciální i realizované prvky progresu, stagnace i regrese. Ve fázích prudkých kvalitativních zvratů (a v jejich blízkém okolí) ve vývoji lidské společnosti vystupují vždy jaksi více na povrch, zřejměji, se zvláštní naléhavostí právě charakter a účinnost fungování společenského sebeřídicího subsystému. A dodejme, včasné připravenosti, zralosti, schopnosti subjektu sociálních procesů vyvolávat, usnadňovat, zvládat proces nastolování nové, žádoucí, vyšší kvality společenského pohybu. Platí-li to obecně, pak tím pádněji to potvrzuje historická zkušenost sociálních revolucí, otevírajících